

ostatniej wady głównej ma swoje rozwinięcie na następnych stronach książki, na których autor potępia próżność przypominając przestrożę Apostoła Narodów skierowaną do Tesaloniczan: „Kto nie chce pracować, niech też nie je” (2 Tes 3, 10). Istotą więc lenistwa – według autora – jest beczynność prowadząca człowieka nie tylko do marnotrawienia cennego czasu, ale również wykorzystywania go na działania nieistotne. Posługując się argumentacją biblijną i maksymami uczonych filozofów (m.in. Katon, Pascal), autor w swej książce kreśli wizję lenistwa jako swego rodzaju znudzenia jakąkolwiek pracą, ale przede wszystkim lenistwa będącego wadą „dostarczającą pokarmu innym wadom”. Zatem człowiek gnuśny czyni zło wielostronne: zatracą się w otchłani nieróbstwa, popełniając następne grzechy.

Omawiana pozycja, której autorem jest kardynał Gianfranco Ravasi, jest bardzo interesująca z kilku względów. Jej atutem jest niewątpliwie prosty przekaz, co czyni lekturę nie tylko przyjemną i ciekawą, ale dzięki właśnie takiemu językowi książka staje się zrozumiała nawet dla mniej wykształconych czytelników. Autor potrafi w znakomity sposób połączyć współczesne nauczanie Kościoła, przekaz biblijny i różne ujęcia psychologiczno-filozoficzne na temat wad głównych. Wydaje się jednak, że niepotrzebne było „antropomorfizowanie” każdej przedstawianej wady, przywołując choćby postacie namalowane ręką artystów, mające niejako ucieleśniać każdy z grzechów. Czytając takie porównania ma się czasem wrażenie, jakby powagę i szkodliwość wad głównych można było przedstawiać w kategoriach baśniowych. W takiej sytuacji książka traci nieco na powadze, gdy chodzi o traktowanie jej jako pozycji naukowej. Z drugiej jednak strony możliwe, że intencją autora nie było napisanie kolejnej ściśle naukowej dysertacji pełnej terminologii teologicznej, dlatego przedstawienie grzechów głównych przy użyciu prostego języka może stanowić i z pewnością stanowi zachętę do pochylenia się nad zagadnieniem wad głównych dla każdego czytelnika, również dla tego, który z tematyką hamartiologiczną styka się sporadycznie. Publikacja ta stanowi bardzo dobrą propozycję, w której czytelnik zdobędzie nie tylko podstawową wiedzę o siedmiu wadach głównych, lecz dzięki przyjemnej lekturze może pożytecznie spędzić czas wolny.

Krystian Gliniak
Instytut Teologii Moralnej KUL
(doktorant)

Stanislava G a z u r o v á. Wezwanie do odnowy życia społecznego w wypowiedziach Václava Havla. [Seria wydawnicza „Moralność życia społecznego” T. 1. Red. J. Gocko]. Lublin 2011 ss. 276.

W historii Europy i jej poszczególnych krajów zdarzały się jednostki, które odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu się obrazu świata. Niewątpliwie jedną z nich był

Prezydent Czechosłowacji, a później Republiki Czeskiej – Václav Havel. Recenzowana publikacja jest próbą przybliżenia moralnych fundamentów życia społecznego w publikacjach Havla. Otwiera ona serię wydawniczą „Moralność życia społecznego”, której redaktorem jest ks. prof. Jerzy Gocko, kierownik Katedry Teologii Moralnej Społecznej KUL. Ma ona na celu publikowanie monografii z zakresu teologii moralnej społecznej.

Autorka, Stanislava Gazurová, obywatelka Czech, ukończyła studia magisterskie na kierunku Teologia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, następnie odbyła specjalistyczne studia doktoranckie z zakresu teologii moralnej. Pracę doktorską, będącą podstawą niniejszej publikacji, obroniła pod kierunkiem ks. prof. Krzysztofa Jeżyny w 2006 roku.

Publikacja składa się z trzech części zatytułowanych: podstawowe zagrożenia życia społecznego; wizja odnowy życia społecznego; drogi i sposoby odnowy moralnej. Poza zasadniczą treścią, wstępem i zakończeniem znaleźć można wprowadzenie dotyczące serii „Moralność życia społecznego” autorstwa J. Gocki, słowo wstępne kardynała Miloslava Vlika oraz streszczenie w języku czeskim i niemieckim, *Curriculum vitae* i zdjęcia Václava Havla, również wykaz skrótów i bibliografię.

Książka, dotycząca w swym historycznym ujęciu transformacji systemu politycznego w państwie czeskim, jest napisana z perspektywy 20 lat od upadku komunizmu oraz po zakończonej prezydenturze Havla. Celem publikacji było pokazanie człowieka, który miał wpływ na kształt życia społecznego w Czechosłowacji i Czechach w ciągu minionych kilkadziesiąt lat. Stąd też Autorka nawiązuje do historycznych wydarzeń, takich jak Praska Wiosna 1968 czy Aksamitna Rewolucja, nakreślając też we wstępie swej pracy krótką biografię Václava Havla. Omawia również źródła, z których korzystała przy powstawaniu publikacji, należą do nich zarówno książki o Prezydencie, jak też publikacje jego autorstwa. Z tej racji, że jest to studium w zamyśle swym teologicznomoralne, źródłem właściwym są także dokumenty Kościoła.

Część pierwsza omawianej pracy pt. „Podstawowe zagrożenia życia społecznego” zawiera w sobie paragrafy dotyczące: zagrożenia godności ludzkiej, przejawów kryzysu społecznego oraz kryzysu moralnego. Gazurová przedstawiając poglądy Havla wskazuje, iż kryzys społeczny („postkomunistyczny marazm”) wypływa z kryzysu tożsamości po latach komunizmu. Przejawia się on również w kryzysie polityki. Nawiązując do wydarzeń około 1989 roku, Havel stwierdził, że czuł potrzebę pełniejszego zaangażowania się w tę dramatyczną rzeczywistość. Konsekwencją takiego stanowiska było przyjęcie urzędu prezydenta. W części tej Autorka tłumaczy również, jakie poglądy miał Havel wobec emigracji ludzi kultury i nauki, którą to uważał za jeden z przejawów kryzysu społecznego. Mimo prześladowań ze strony komunistów nie żałował, że pozostał w kraju. Wydarzenia sprzed transformacji systemu czeski polityk ukazywał jako „ranę”, która wciąż się nie zagoiła i powoduje, że ludzie nie potrafią odnaleźć się jeszcze w wolnej rzeczywistości. Autorka w tym miejscu przytacza również wypowiedzi Prezydenta dotyczące ekologii (czy dewastacji środowiska naturalnego), nietolerancji, czy kryzysu języka – narzędzia do „ogłupiania” innych. Wskazuje też na fakt, iż Havel niejednokrotnie podkreślał, że korzenie Europy tkwią w starożytności i w chrześcijaństwie, że wybór człowieka odbywa się w jego sumieniu, zaś za każdy grzech odpowiedzialna jest konkretna osoba.

Druga część przedstawia wizję odnowy życia społecznego ujętą w trzy kwestie: godność człowieka, nową kulturę życia społecznego oraz troskę o ład moralny w życiu społecznym (w oparciu o „czworobok Janowy”). Doświadczenie bycia więźniem wpłynęło znacząco na przemyślenia Havla dotyczące wartości człowieka, gdzie mimo zewnętrznej niewygody czuł pokój duszy. Wyrazem godności jest poszanowanie praw człowieka. Choć czeski mąż stanu nie prowadził systematycznego wykładu na ten temat, gdyż wprost się tym zagadnieniem nie zajmował, to jednak widział, że jedne prawa są eksponowane, a inne marginalizowane i pokazywał przykład ich łamania. Havel uważał, że to podstawowe zagadnienie godności osoby potrzebuje pewnej osi czy kręgosłupa, o które mogłyby się oprzeć. Wskazywał w tym miejscu na doktrynę chrześcijańską mówiącą o stworzeniu człowieka jako *imago Dei*. Również przy temacie konfliktów międzynarodowych (tu: między innymi słowacko-węgierskich) nawiązywał do argumentacji chrześcijańskiej – braterstwa wszystkich ludzi. W trosce o dobro każdego człowieka i kształtowanie ładu społecznego Gazurová przytacza przemówienia dotyczące przebaczenia, szacunku wobec życia, amnestii i służby zdrowia. Havel twierdził, że troska o dzieci, osoby upośledzone, chorych, starych i bezsilnych, to miernik przyzwoitości państwa.

Trzecia część publikacji nosi tytuł „Drogi i sposoby odnowy moralnej”. Składają się na nią analizy dotyczące odpowiedzialności, różnorodności struktur społecznych oraz zadań Kościoła i ludzi wierzących. Havel nawiązywał do roli autorytetów, które wskazują drogę odnowy. Specjalne zadanie przypisywał politykom – to w nich, w demokratycznych warunkach, drzemie ogromna (choć ograniczona) moc. Na równi z tą grupą Prezydent podkreślał zadania twórców środków społecznego przekazu, apelując do dziennikarzy i innych zaangażowanych w media o odpowiedzialność za prawdę. Mimo braku własnego potomstwa, Havel doceniał rolę wychowania w rodzinie (a nie tylko „produkcję dzieci”), zaś szerszą strukturą społeczną, w ramach której winna realizować się odpowiedzialność, jest społeczeństwo obywatelskie. W tym kontekście Autorka przytacza pełną szacunku opinię Havla wobec Lecha Wałęsy, który stał się symbolem polityki oddolnej w Polsce.

Havel podkreśla, że wymiar duchowy i moralny życia człowieka ściśle związany jest z hierarchią wartości. Zwracał uwagę na prawdziwość wiary, dzięki której człowiek jest w stanie lepiej odczytać rzeczywistość. Impulsem do odkrywania sensu życia była dla Havla świadomość nieuniknionej śmierci (zwłaszcza rozmyślał nad tym po stracie pierwszej żony Olgi). W przemówieniach Prezydenta widać także szacunek do postaci historycznych, w tym świętych i misjonarzy Czech – Wacława, Wojciecha, Agnieszki, Cyryla i Metodego. Podkreślał konieczność wyłowienia rzeczy dobrych ze skarbca przeszłości, które staną się bogactwem na przyszłość. Również miejsca kultu, takie jak katedry w Czechach czy wspomniany niejednokrotnie grobowiec w Newgrange (Irlandia), wskazują na wartości i cel przekraczające świat materialny. Zapalenie serc przez słowa i apele bł. Jana Pawła II, którego Havel niezwykle szanował, uznawał Prezydent za sposoby przeciwstawiania się różnym rodzajom zła. Sam natomiast zdawał się być zwolennikiem dialogu międzykulturowego i religijnego uniwersalizmu, co wyraża w hasle „jedność w różnorodności” uwypuklając to, co wspólne we wszystkich religiach.

Warto podkreślić jeszcze kilka aspektów nauczania społecznego Václava Havla, które mogą potwierdzić tezę, iż jego przemyślenia są warte napisania publikacji na ten temat. Havel był świadomy, iż zagrożenia życia społecznego obecne były nie tylko w systemie komunistycznym, ale także w procesie kształtowania się systemu demokratycznego. Zmiana po 1989 roku nie przyniosła wszystkich oczekiwanych rezultatów, ujawniła natomiast klimat zepsucia moralnego w kraju. Pojawiły się też nowe zagrożenia, gdyż ludzie, przyzwyczajeni do komunizmu, przestali być czujni. Stąd też wezwanie do odnowy moralnej społeczeństwa było przez Prezydenta wielokrotnie ponawiane. Wydobywał to, co go niepokoiło, szukał źródeł i dokonywał oceny zjawisk po to, aby dać punkt wyjścia do pozytywnego programu ich przezwyciężenia. Wszelkie przyczyny negatywnych aspektów życia społecznego zostały sprowadzone do kryzysu moralnego, poszanowanie zaś ludzkiej godności stało się podwaliną do tworzenia nowej kultury życia społecznego.

Havel wypowiadał ostre i nieraz niewygodne słowa, również pod adresem władzy demokratycznej. Podkreślał, że kryzys społeczny to nie tylko zachwianie struktur, ale to problem człowieka. Chociaż skupiał się w swych tekstach na dziedzinach mu bliskich – kulturze czy polityce – to jednak zauważał ich więź z etyką. W jego przemyśleniach istotną rolę odgrywało osobiste doświadczenie pochodzące nieraz z trudnych momentów życia – inwigilacji, więzienia. Wydaje się, że ten czas uwrażliwił przyszłego Prezydenta na godność i wartość każdego człowieka. Widać to zwłaszcza w przemówieniach noworocznych, kiedy kierował życzenia do różnych grup obywateli (rolników, przedsiębiorców, studentów) troszcząc się autentycznie o ich problemy. Mówiąc o odnowie życia społecznego, Havel tłumaczył, że nie jest to zmiana jedynie systemu czy jego organizacji, lecz to człowiek musi rozpocząć przemianę od wewnątrz, od samego siebie. Gdy został prezydentem stwierdził, że nie tylko nie musi odwoływać niczego, co wcześniej powiedział czy napisał, ale jeszcze utwierdził się w swoich przekonaniach. Dając świadectwo przyjaźni i wartości, jaką w życiu darzył osoby wierzące, zwłaszcza Jana Pawła II, wskazał na duchowy wymiar egzystencji człowieka. Nawiązując do słów Havla, na jego pogrzebie Prymas Czech stwierdził, że całe życie Prezydenta było cudem. Wbrew jakimkolwiek oczekiwaniom spełniły się niemal wszystkie jego najgłębsze pragnienia.

Ciekawe jest, że większość przemówień Havla – już prezydenta – dotyczących odnowy życia społecznego – zostało wybranych i przesłanych Autorce przez Kancelarię Prezydenta Republiki Czech. Dobrze więc stało, że Gazurová postarała się o źródła „z pierwszej ręki”. Trudno jednak nie zapytać o weryfikację dokonanego przez Kancelarię Prezydenta wyboru; na ile przesłane Autorce przemówienia są reprezentatywnym zbiorem. Połączenie mnóstwa tych małych źródeł wymagało bardzo sumiennej i precyzyjnej pracy. Również należy podkreślić szeroki zakres tematów omawianych przez Havla, a w konsekwencji podjętych w tej pracy. Do poszczególnych części i rozdziałów można zawsze odnaleźć wprowadzenie. Tłumaczenie własne Autorki uzupełnione jest ponadto cytatami w języku czeskim, umieszczonymi w przypisach.

Niewątpliwą zaletą pracy, która powstała w Instytucie Teologii Moralnej, jest fakt odwoływania się do nauki społecznej Kościoła i wskazywanie na podobieństwa z nią. Jednak te odniesienia w publikacji nie pojawiają się wszędzie i nie są rozłożone

równomiernie, fragmenty zaś, w których mało jest komentarza teologicznego, nie zostały uzupełnione przez odniesienia do innych (poza Havlem) tekstów. Choć jest to uwaga techniczna, wydaje się też, iż dłuższe cytaty z przemówień czy listów Prezydenta można by było wyróżnić innym rozmiarem czcionki komponując je w oddzielny akapit, wtedy praca stałaby się bardziej czytelna.

Na marginesie analizy tematyki społecznej, przedstawionej w książce Gazurovej, trudno nie poruszyć problemu wiary samego Havla. Warto zastanowić się, co oznaczała dla niego deklaracja wiary w Boga, skoro przyjął chrzest. Z jednej bowiem strony omawiana pozycja dotyczy jego myśli społecznej, niewątpliwie bardzo bliskiej nauce społecznej Kościoła. Z drugiej jednak temat Boga i wiary rzadko pojawia się w wypowiedziach Havla. Kwestią problematyczną jest, na ile wiara chrześcijańska miała wpływ na podejmowane przez niego decyzje. Warto w tym kontekście wspomnieć, iż na głębokie umiłowanie prawdy i miłości w życiu Václava Havla wskazał w swej homilii pogrzebowej przewodniczący czeskiego episkopatu, abp Dominik Duka.

Należy stwierdzić, że mimo wielu publikacji o osobie Václava Havla, brakowało do tej pory ujęcia pod kątem moralnego aspektu życia społecznego. Havel często podejmował tę tematykę w swych refleksjach. Sposób jej ujęcia bliski jest katolickiej nauce społecznej, korzystał zwłaszcza z nauczania Jana Pawła II podczas pielgrzymek do Polski. Dorobek Havla może być wartościowym wkładem także w rozwijającą się teologię moralną. Jest to ważna pozycja wskazująca na odważne i pełne poszukiwania prawdy nauczanie, lecz przede wszystkim na ważną w historii Czech i Europy osobę.

Magdalena M. Kosche
Instytut Teologii Moralnej KUL
(doktorantka)

Basilio P e t r à. *Divorziati risposati e seconde nozze nella chiesa. Una via di soluzione*. Assisi: Cittadella Editrice 2012 ss. 269.

Sytuacja katolików rozwiedzionych oraz żyjących w kolejnych związkach małżeńskich to zagadnienie, które stało się przedmiotem wielu studiów z zakresu teologii moralnej w ciągu ostatnich lat. Dość interesujący sposób rozwiązania tego problemu proponuje włoski teolog moralista Basilio Petrà w książce zatytułowanej „Rozwiedzeni, żyjący w nowych związkach oraz ponowne małżeństwo w Kościele. Droga wyjścia”. Warto w tym kontekście przypomnieć, iż autor ten, z pochodzenia Grek, jest katolickim księdzem, profesorem teologii moralnej (wykłada m.in. we Florencji